

CAP A UNA TANATOÈTICA COMPRENSIVA: LA NECESSITAT D'INTEGRAR LES QÜESTIONS *POST-MORTEM* EN L'ÈTICA DE LA MORT

PAULA PRZYBYLOWICZ VIDAL

The London School of Economics

En un article de l'any 2002, Enrique Bonete Perales reivindica la necessitat de pensar una tanatoètica —això és, una ètica de la mort— fora de la bioètica, que permeti subratllar les especificitats pròpies de la reflexió moral al voltant de la mort.¹ En aquest mateix article, l'autor fa una interessant distinció entre les dimensions que, segons ell considera, aquesta nova tanatoètica hauria d'abastar i les divideix segons se succeeixen al voltant de tres moments: el *pre-mortem*, el *ja-morir* i el *post-mortem*.² Una de les dimensions que Bonete defineix, la tècnica, la discuteix com a pertanyent al voltant del *ja-morir*, és a dir, als moments que precedeixen immediatament la mort d'un individu.³ Doncs bé, tot i que d'aquest article ja en fa 17 anys, parlar de la tècnica en relació amb la immediatesa de la mort continua sent

1. Enrique BONETE PERALES, «Ética de la muerte: de la Bio-ética a la Tánato-ética», *Daimon*. 25, 1 (2000): 57-74.

2. *Idem*. p. 63-73.

3. *Idem*. p. 69.

una tendència general de la bioètica clínica. El fet que s'ha-gi tendit a reduir al voltant del *ja-morir* la dimensió tècnica de la mort ha deixat un buit considerable tant en relació amb les tècniques pròpies dels moments *post-mortem* com en relació amb l'exercici dels seus professionals. Amb aquesta comunicació m'agradaria assenyalar la necessitat d'una tanatoètica més comprensiva que integri, precisament, aquest àmbit.

Mort i contemporaneïtat

Pensar des de l'ètica les tècniques associades a la mort resulta especialment adequat en el context de la tecnificació contemporània de la vida. La nostra contemporaneïtat també es caracteritza per canvis en la forma d'experimentar la mort, que resulten, entre altres coses, de dos processos que interactuen entre ells: la desnarrativització i la tecnificació. La desnarrativització de la mort és un esdeveniment propi de la nostra era. Byung-Chul Han, el filòsof sud-coreà alemany, ho assenyala tot afirmant que:

La moderna pèrdua de fe no només concerneix Déu o el més enllà. Involucra la realitat en si mateixa i fa la vida radicalment buida. [...] Inclús les religions, en el sentit de tècniques tanàtiques que alliberin l'home de la por a la mort i generin una sensació de duració, ja no serveixen. [...] La desnarrativització general del món reforça la sensació de fugacitat. Fa la vida nua⁴.

Amb els relats sobre la mort també van desapareixent els valors que hi eren continguts i les pràctiques que se'n derivaven, i així es va perdent una cultura de la mort. Si entenem, com ho fa Alasdair MacIntyre, que la narrativitat

4. B.-C. HAN, *The Burnout Society*. Stanford: Stanford University Press, 2015. p. 18.

és condició per a la intel·ligibilitat⁵, aleshores ens trobem que la mort, en deixar d'integrar-se en narracions, es fa cada vegada menys intel·ligible. El malestar col·lectiu que es deriva d'aquesta falta d'intel·ligibilitat de la mort, de relats que ens l'expliquin, de pràctiques que ens permetin relacionar-nos-hi i, en definitiva, d'una cultura compartida de la mort, es tradueix en una necessitat impetuosa d'emascarar-la, negant la seva realitat biològica. Els morts es maquillen perquè semblin menys morts. Sobre la nostra forma de viure el dol, Bonete diu que «[els seus trets] reflecteixen clarament la fugida i l'ocultació social i personal de la mort, així com una forma inautèntica i immadura de viure. [...] El mort ha de passar lluny del nostre costat. Els fills, veïns, amics [...] no han d'adonar-se de la seva lletjor»⁶.

En l'obra de Han també s'aprecia l'afirmació d'aquest aferrament gairebé patològic a la vida. «Davant la falta d'una tanatotècnica narrativa —diu Han— neix l'obligació de mantenir aquesta nua vida necessàriament sana. Ja ho va dir Nietzsche: després de la mort de Déu, la salut s'eleva a deessa»⁷.

Paradoxalment, la por a la mort es dona en paral·lel amb la cultura dels cadàvers i el *gore* a les pantalles d'entreteniment. La mort es deixa de viure en el dia a dia i es reintrodueix en l'imaginari col·lectiu a través de la ficció accentuant-ne radicalment la visceralitat. Aquesta substitució, que funciona com un mecanisme de catalització col·lectiva de la por a la mort, en una època en què aquesta ha desaparegut de la quotidianitat per a la majoria de persones, en realitat no participa d'una equivalència. No es dona una substitució entre dues experiències comparables. Veure mil cadàvers

5. A. MACINTYRE, *After Virtue*. New York: Bloomsbury, 1981, capítol 15. p. xxx-xxv.

6. E. BONETE PERALES, *op. cit.* p. 72.

7. B-C. HAN, *The Burnout Society*. Stanford: Stanford University Press. 2015, p. 18.

ensangonats a les pantalles no prepara a ningú per viure la mort d'un ésser estimat, ni fa la idea de la mort pròpia menys angoixant, sinó que només genera una tolerància a la mort llunyana i mediada⁸. D'aquesta forma, la pèrdua de narracions tanàtiques, les pròpies de les religions, intersecciona amb l'era de la reproductibilitat tècnica⁹ en la creació de ficcions en què la reducció a l'experiència estètica substitueix la funció moral i catàrtica.

La mediatització de la mort no és, però, on vull posar el focus, sinó en un dels efectes de la tecnificació en la forma contemporània de relacionar-nos amb la mort: l'especialització del saber tècnic. Avui dia, els moribunds i els morts els tracten, sobretot, especialistes. Personal d'infermeria, auxiliars, metges, transportistes, tanatòlegs, tanatopràctics, tècnics de cementiris, etcètera, tots compleixen, en major o menor mesura, una funció tècnica. Si bé sempre han existit oficis al voltant de la mort, avui en dia la τέχνη (l'art/tècnica) de tractar-la ha quedat reservada a uns col·lectius molt específics. Això té efectes en on, com i amb qui es viu la mort. Fa gairebé quatre dècades, Ann Bowling ja afirmava que «la mort, com el naixement, és un esdeveniment familiar, i tanmateix els hospitals són cada vegada més el lloc d'ambdós»¹⁰. Tot

8. Una de les conseqüències de l'exposició mediàtica a la violència i la mort és la seva normalització. Donat l'estadi de desenvolupament dels efectes utilitzats en la indústria cinematogràfica, s'escurça progressivament la distància entre l'experiència de la recepció, per part de l'espectador, d'imatges cruentes fictícies i reals. La qüestió de l'exposició mediàtica a la mort resulta rellevant en relació als límits de la tasca periodística, per exemple, quan la llibertat de premsa entra en conflicte amb el respecte cap a la intimitat dels afectats.

9. Vegeu W. BENJAMIN, *Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit*, 1935.

10. «Death like birth, is a family affair, but hospitals are increasingly the site of both», a ANN BOWLING, «The hospitalisation of death: should more people die at home?», *Journal of medical ethics*, (1983/9): 158.

i la clara aposta dels professionals de la salut per un model que redueixi l'intervencionisme excessiu i els models basats en l'autonomia i en l'atenció als factors contextuals, que gran part de la població continuï morint en entorns despersonalitzats com ho són l'hospital o les residències per a gent gran és, fins a cert punt, inevitable. El que és clar és que amb la centralitat de llocs com l'hospital —i afegixo, les residències— en les experiències associades a la mort, com és el cas del dol, també pateixen un canvi d'espais. La vetlla es desplaça al tanatori, que és l'altre lloc, juntament amb l'hospital o la residència, on queda reduïda l'experiència de la mort de l'Altre. Antany, la majoria de persones morien a casa, on també s'amortallava el cos i es feia la vetlla o la primera part d'aquesta. Era la mateixa família qui el preparava per vetllar-lo, qui continuava tenint-ne cura. D'aquesta forma, la intimitat de la llar recollia els primers moments de la mort per, més tard, en la majoria de casos, aquesta traslladar-se a la comunitat de l'església i, després, del cementiri. Morir en un espai personal i íntim com ho és la llar integra la mort en un espai propi de la biografia de la persona, tant per la que preveu la seva mort, com per qui viu la mort d'algú estimat.

En les esferes íntimes es desplega la vulnerabilitat, el poder ser ferit. Quan un moment íntim, com ho és la mort, com ho és el dol, deixa de donar-se en un espai íntim, com ho és la llar, la vulnerabilitat s'accentua. Quan la falta de narratives que ens expliquin s'uneix amb la seva tecnificació, la mort es converteix en quelcom llunyà, aliè i més difícil d'encarar. D'aquí la importància de reduir al màxim la possibilitat que es causin ferides morals en els contextos *post-mortem*. Aquesta és una primera raó de la importància d'una tanatoètica que posi la seva mirada en tot el que passa després de la mort.

La segona raó perquè és important una tanatoètica comprensiva és que es puguin introduir les tècniques tanatològi-

ques com a matèria de reflexió ètica. Ens trobem que, tot i l'especialització del saber tanatològic i el desenvolupament actual de les tecnologies, les tècniques de gestió de despulles humanes ha evolucionat molt poc. Els motius d'aquesta tendència conservadora són dos. El primer és, com ja he introduït abans, la reticència a posar sobre la taula tot allò que tingui a veure amb la dimensió biològica de la mort. El segon és que, en general, la legislació en matèria de sanitat mortuòria deixa molt poc espai per al canvi. Garantint els criteris de sanitat pública, però, hi ha encara lloc per pensar formes alternatives de tractar els morts que siguin 1) compatibles amb els valors i preferències dels individus i que, per tant, permetin fer-se-la *més seva*, especialment en una societat cada vegada més multicultural; i 2) que responguin a criteris de justícia, d'eficiència i de sostenibilitat mediam-biental.

Cap a una tanatoètica més comprensiva

Per tant, com hauria de ser una tanatoètica per ser més comprensiva? D'entrada, hauria de trencar amb la tendència a reduir la reflexió sobre la mort als moments *pre-mortem* i del *ja-morir*¹¹, com s'ha estat fent en bioètica. Si parlem de *bioètica*, hem de recordar que no hi ha vida a la qual no l'esperem la mort. Si parlem de *tanatoètica*, que no se'ns oblidem que la mort sempre ho és d'allò que ha viscut i que continua havent-hi *molta vida* després de la mort.

Si bé és cert que ja s'han tractat alguns dels aspectes ètics de la tanatologia, sobretot en relació amb les bones pràctiques dels tanatoris, aquest esforç és encara molt menor al qual s'ha fet, per exemple, per debatre què és una bona mort (eutanàsia, pal·liatius, l'obstinació terapèutica,

11. Vegeu nota 1.

etc.). Ens hem centrat tant en la qüestió sobre com morir que hem oblidat la de com viure la mort dels altres, tema que, tanmateix, és molt antic en la història del pensament. Hi ha, per tant, molt per fer a l'hora de plantejar-nos els problemes morals propis de les professions tanatològiques. En realitat el camí teòric ja està a mig fer. Els professionals de la tanatologia comparteixen amb els professionals clínic-assistencials el fet d'intervenir en situacions íntimes, en què es revela una gran vulnerabilitat. Així com la relació pacient-personal mèdic és sempre dins d'un context moral¹², la relació que s'estableix entre el pacient —el que pateix— i el personal tanatològic també es dona en un context moral i, per tant, hi ha responsabilitat moral en joc. Per què el camí està a mig fer? Doncs perquè, donada la semblança i la continuïtat entre l'àmbit clínic-assistencial i el tanatològic, les perspectives ètiques des de les quals s'han plantejat problemàtiques morals en el primer també són rellevants per al segon. Per tant, des del principialisme fins a l'ètica de la cura, passant per l'ètica de les virtuts, les ètiques que han contribuït als debats en bioètica també tenen més a dir sobre la mort.

Com he anunciat abans, una ètica comprensiva de la mort també haurà de pensar les tècniques tanatològiques que ja s'usen i també les que o bé s'usen en altres indrets o bé es preveu integrar-les com a alternativa tanatològica a l'enterrament i la cremació convencionals. Un bon punt de partida és prendre exemple del *death-positive movement* als Estats units. D'aquest, en participen professionals d'àmbits molt diversos (tanatòlegs, acadèmics, científics, artistes, etc.) amb l'objectiu de millorar la percepció col·lectiva de la mort, fer-la més personal tant per als individus que preve-

12. José RAMOS MONTES, *Ètica y salud mental*, Barcelona: Herder, 2018, p. 91.

uen la seva pròpia com per als familiars, i actualitzar pràctiques i tècniques. Aquest moviment ha posat sobre la taula la necessitat d'eixamplar els serveis funeraris actuals amb propostes alternatives, com els funerals a casa amb assistència professional, els enterraments ecològics, la reutilització de l'escalfor produïda en les incineracions convencionals, la cremació líquida, el compostatge humà, etcètera.

Finalment, com en qualsevol àmbit de l'ètica aplicada, és necessari que la tanatoètica dialogui amb altres disciplines, tant dins de la bioètica mateixa, com és el cas de l'ètica de la investigació i l'ètica del medi ambient; com fora d'aquesta, començant per la tanatologia mateixa.

Hi ha molt a fer, aquesta és la idea que m'agradaria haver transmès, i en més o menys mesura és quelcom que ens afecta a tots. La nostra mort a tots se'ns fa present, provocant-nos més o menys angoixa, tots hem viscut o viurem la mort de gent propera i, tot i que els escèptics humeans diran que no estic justificada per saber-ho, a tots ens espera la mort a l'horitzó.